

Unto Salo

Pyhän Henrikin sarkofagi

Sarkofagin esittely Nousiaisten kirkossa 18.6.2005

Piispa Henrik. Lähden siitä perustellusta käsityksistä, että kuningas Eerik IX ja Henrik-piispa tekivät Suomeen ns. ensimmäisen ristiretken, ilmeisesti 1155 tai 1157. Lähden myös siitä, että Henrik jäi retken jälkeen Suomeen järjestelemään kirkollista organisointia. Kirkollisen perimätiedon mukaan hän perusti Suomen lähetyshiippakunnan toimittuaan täällä runsaan puolen vuoden ajan, kunnes sai surmansa Köyliönjärven jäällä. Pidän historiallisena seikkana myös sitä, että hänen ruumiinsa kuljettiin Köyliöstä Nousiaisiin ja haudattiin Nousiaisten kirkkoon (www.nousiaistenseurakunta.fi/), piispankirkkoon, kun se hänen kuolemansa jälkeen valmistui, ilmeisesti yksinkertainen hirsipyhäkkö.

Henrikin toiminta-alueesta ei ole suoranaisia tietoja, mutta välillisesti se ilmenee ihmeistä, joita legenda kertoo hänen tehneen kuolemansa jälkeen. Niiden tapahtumapitäjiä olivat Nousiainen ja Vehmaa Varsinais-Suomessa sekä Köyliö, Kokemäki, Sastamala (nykyinen Vammalan seutu) ja Kyrö (Kyrösjärven seutu) Satakunnassa. Ihmeet ilmaisevat täten hiippakunnan laajuutta sen alkuvaiheessa. Hiippakunnan näin nopea perustaminen edellyttää, että alueella oli järjestäytyntä kristillisyyttä jo aikaisemmin. Meillä onkin arkeologisia tai muita viitteitä siitä, että Muinais-Kalannin, nykyisen Laitilan ja Uudenkaupungin silloiset neljä pienpitäjää sekä myös Kokemäki ja ”Tyrvää” olivat tehneet pitäjakohtaisen päätöksen kristinuskon omaksumisesta jo ennen ensimmäistä ristiretkeä, ja organisoidusta kristinuskosta on viitteitä Eurastakin. Nämä pitäjät / seurakunnat kuuluivat ilmeisesti johonkin Ruotsin hiippakuntaan jo ennen ensimmäistä ristiretkeä, mihin käsitykseen sopii se, että Findia ‘Suomi’ mainitaan Ruotsin kirkkoprovinsiksi jo vuoden 1120 tienoilla, kolmisenkymmentä vuotta ennen ensimmäistä ristiretkeä. En kuitenkaan käsittele näitä seikkoja tässä tilaisuudessa lähemmin, vaan koetan esitellä Pyhän Henrikin sarkofagin. Se on keskiaikaisen taiteen hienoin yksittäinen luomus Suomessa. Nojaudun tässä pääasiassa siihen, mitä tutkimus on tähän mennessä selvittänyt.

Sarkofagi. Sarkofagi, kreikasta omaksuttu sivistyssana, merkitsi sananmukaisesti ‘lihansyöjää’. Sillä tarkoitettiin antiikissa monumentaalista ruumisarkkua, jollaisia mm. rikkaat roomalaiset valmistuttivat etenkin 200- ja 300-luvulla. Heidän kohokuvaiset marmoriarkkunsa palautuvat vanhempaan kreikkalaiseen perinteeseen, ilmeisesti minolaisen pronssikauden sarkofageihin asti. Suomeen monumenttisarkofagit ilmaantuivat, tosin poikkeuksellisin, Rooman kirkon mukana, ehkä jo 1100-luvulla tai viimeistään seuraavalla vuosisadalla, kuten Nousiaisten Moisioin kalkkikivinen ristikoristeinen sarkofaginkansi osoittaa. Keskiaikaisen huippunsa perinne saavutti Nousiaisten kirkossa, Pyhän Henrikin sarkofagissa 1400-luvulla (www.nousiaistenseurakunta.fi/).

Aikaisempi sarkofagi oli jo 1370 luvulla Johanneksen huolenneksen kohteena, kuten hänen tekemistään lahjoituksesta voidaan päätellä. Mikäli kyseessä oli testamenttilahjoitus, sarkofagin kunnostus tai uudistaminen voi liittyä niihin sisustus- ja korjaustöihin, joita Nousiaisten kirkossa 1377 paavi Gregorius XI:n anekirjeen mukaan suoritettiin. Emme kuitenkaan tiedä, mitä sarkofagille tuossa vaiheessa tehtiin. Tiedämme, että sarkofagi on asetettu muuratulle jalustalle, jota Juhani Rinteen mukaan on joskus korotettu, mutta Olavi Tapion tutkimusten mukaan itse paikka on alkuperäinen; se oli alusta pitäen pyhä.

Pyhä se oli vielä senkin jälkeen, kun pyhimyksen luita, varmaankin vain osa niistä, siirrettiin sarkofagista 1290 tai 1300 Turun tuomiokirkkoon; tämä, alun perin mariankirkko, vihittiin silloin myös Pyhälle Henrikille. Tuomiokirkkoon lienee siirretty pyhimyksen kallo ja käsivarret, mikäli voidaan päätellä siitä, että piispa Maunu Tavast antoi päällystää Pyhän Henrikin pään ja käsivarret hopealla, kuten Suomen piispain kronikka kertoo. Luultavasti uskonpuhdistuksen jälkeen sarkofagista poistettiin jäljelle jääneetkin luut, jolloin hauta muuttui kenotafiksi, muistohaudaksi.

Juhani Rinne, joka kirjoitti Pyhästä Henrikistä laajan ja runsasideaisen teoksen 1932, katsoi puolestaan, että hauta toimi myös alttarina. Hän perusteli käsitystään sillä, että varhaisina aikoina alttarin paikka oli kirkoissa tietyssä määrin vapaa, joten alttaria tarvinnut sijoittaa kuorin seinän viereen. Hän vetosi myös siihen, että Henrik Klaunpoika Diekn lahjoitti 1453 Pyhän Henrikin haudalle alttaripeitteen, ”til sancti Henrix graff i Nosis eth taeken – eth altare klaede”, kuten myös teki hänen puolisonsa Lucia Olavintytär 1457. Sanonnat viittaavat todellakin siihen, että sarkofagia olisi käytetty alttarina. Tätä on sittemmin pidetty epäuskottavana ja huomautettu, että ehtoollisviinimalja olisi ollut vaarassa kaatua kansilaatan syviin uurteisiin, jolloin pyhää viiniä olisi valunut alttarille. Ehkä voidaan silti ajatella, että sarkofagin kansi olisi vaatteella peitettynä ollut alttariksi riittävän tasainen.

Koristelaatat. Perinteensä mukaisesti nykyinen sarkofagi on yhdestä kivistä veistetty, irtonaisella kansilaatalla varustettu arkku. Se on saviliusketta, Kalevi Pöykön mukaan belgialaista kiveä. Se on ilmeisesti vuodelta 1429, jolloin piispa Maunu Tavast, kirkkoruhtinas ja silloisen Suomen todellinen johtaja, lahjoitti haudalle myös sarkofagin upeat messinkiset koristelaatat; ne on tehty sarkofagiin sopiviksi. Tilaajasta ei ole epäilystä, sillä kansilaatassa, Henrikin jalkain juuressa, nähdään rukoukseen polvistunut Maunu piispallisessa asussaan, päänsä yllä kirjoitusnauha ja siinä sana *commenda* ‘puhu puolestani’; näin piispa vetosi ensimmäiseen edeltäjänsä. Ruotsalaisen tutkijan Bengt Thordemanin mukaan koristelaattojen puut ja aseet viittaavat 1410-lukuun; kuvaluonnokset voivat olla koristelaattoja vanhempia.

*Sarkofagin kanta ja seinämiä koristavat messinkilaatat, joiden kuvat esittävät gotiikan tyyli-
piirtein piispa Henrikiä, hänen elämänsä ja toimintaansa, hänen surmaansa ja hautaamistaan sekä hänen ihmeitään kuoleman jälkeen. Kuvat tekevät sarkofagista keskiaikaisen taiteen upeimman yksittäisen muistomerkin Suomessa. Kansilaatassa nähdään Henrik gottilaisen kirkkotaivaan korkeudessa Elias Brennerin (1647 – 1717) piirroksen ja I. C. Sartoriuksen kaiveruksen mukaan. Kansallismuseon arkisto, dia 10478.*

Sarkofagin koristelaatat ovat Suomen keskiaikaisen kuvataiteen upein monumentti. Kansilaatan aiheena on Pyhä Henrik, sivulatoissa kuvataan ensimmäistä ristiretkeä, Henrikin toimintaa Suomessa ja hänen ihmeitään kuoleman jälkeen. Laatat ovat laadussaan Pohjoismaissa poikkeukselliset, eikä niiden vertaisia ole säilynyt runsaasti muuallakaan. On selvää, että ne ovat ulkomaisen taiteilijakaivertajan työtä. Niiden tilaamisesta ja valmistamisesta ei ole kuitenkaan historiallisia tietoja, minkä vuoksi laattojen alkuperämaaksi on arvailtu milloin Italiaa, milloin Saksaa tai Englantia. Nykyisin on vakiintunut käsitys, että laatat olisi valmistettu Hollannin Flanderissa, sillä piispa Pietari Särkilahden (1489 - 1499) tiedetään tilanneen kuparisen koristelaatan Turun tuomiokirkkoon, piispa Maunu Tavastin ja piispa Olavin rinnakkaishaudoille; Pietari Särkilahdi lienee tiennyt, missä sarkofagin laatat oli valmistettu. Valmistajan nimi näistä kuitenkin puuttuu. Voimme todeta vain, että kyseessä on etevä taiteilija, joskaan ei taidehistorian suoranainen maailmannimi. Ohjeet kuviin, niiden sommitteluun ja painotuksiin hänen on kuitenkin täytynyt saada tilaajalta, piispa Maunulta, sillä aiheet kuvittavat Henrikin legenda. Pelkkä legenda ei kuvia silti yksinään selitä, sillä laatoissa ilmenee suomalaiskirkollinen katsomus: Henrik esitetään Ruotsin kansallispyhimystä Eerikiä ylevämpänä.

Sarkofagin länsiseinämässä kuvataan ristiretkeläisten saapuminen Suomen rantaan. Toisessa laivassa näkyy asejoukkoineen kuningas Erik IX, tunnuksenaan Ruotsin lippu ”Tre kronor”, toisessa piispa Henrik seurueineen, aseenaan ristasauva. ”Pakanalliset” suomalaiset ovat valmiina taistoon lohikäärmeilipun, pahuuden symbolin alla. Toisessa kohtauksessa nähdään itse taistelu, joka päättyy suomalaisten tappioon ja kääntymiseen: piispa heittää kasteveden polvistuneen suomalaisen niskaan. Laivat, aseet ja varusteet ovat 1410-luvulta. Valokuvannut Markku Haverinen 2000. Kansallismuseon arkisto, dia 10649.

Laattojen tyylipiirteistä ja aiheiden taustoista. Kaikessa koristeellisuudessaan, kaikessa haaveellisessa hartaudessaan ja sulokkuudessaan laattojen kuvat puhuvat kypsän gotiikan kieltä. Sen mukaisesti taiteilija kuvaa henkilöitä, maata, laattoja tai laivoja kaunein kaariviivoin. Henkilönsä hän taivuttaa usein loivasti S-kaariseksi, kiertää heidät lievästi spiraalisesti ja kuvaa heidät viisto-olkaisiksi, sanoisinko naisellisiksi. Useat kääntävät päätään sivuun ja kallistavat sitä haaveillisesti, kuten gotiikassa oli tapana.

Kolme kohtausta. Kaksoiskuvassa vasemmalla Lalli surmaa kirveellään miekkamiehen, minkä vuoksi Henrik julistaa hänet kirkkorangastukseen. Oikeanpuoleisessa pienemmäksi kuvattu Erik IX seuralaisineen jättää pölyväiset hiekkorannat taakseen. Oikealla, notkistaen hiippakunnat jättävät paratiisin ihanuutta, on sijoitettu kauniisiin suippokaari- ja pylväskehkeisiin. Henkilöistä ilmenee toisaalta gotiikan haaveellis-idealistinen, toisaalta inherealistinen ihmiskuvaus. Valokuvannut Markku Haverinen 2000. Kansallismuseon arkisto, dia 10639.

Sarkofagin suvulaatat esittävät siis kohtauksia pyhimyksen elämästä ja ihmeteoista. Kohtaukset on sijoitettu kauniisiin suippokaariin, joita sirot pylväät jäsentävät erillisiksi pinnoiksi. Tällaiset pylväsketjuukset palauttavat tiettyä antiikkiin, mutta lähempänä lähtökohitina ovat romaaniin kirkkojen voimakkaat pylväs- ja kaarifrääsit. Gotiikassa ne kuitenkin muokattiin hennon eleganteiksi ja pyörökaaret korvattiin kolmijakoisilla suippokaarilla, Pyhän Kolminaisuuden viitteillä.

Laatat kukkivat gotiikan koristeellisuutta. Bysanttilaisten mosaikkien kultataivaiden sijaan sarkofagikuvien taivastaivat versot lehti- ja kukkaornamenteja tai köynnöksiä. Ne julistavat taivaallisen paratiisin ihanuutta, josta kävi pyhimys ja kukkaornamente tekijä, kuten eräs laatta esittää. Näiden symbolis-koristeellisten taustojen alla on pyhimyksen elämän, kuoleman ja ihmeiden maallinen näyttämö. Sen henkilöt, rakennukset ja maisema esitetään puhtaina pintoina, joita vaate- ja rakenneviivat jäsentävät. Taivastaustoista eroavat myös kuvia jäsentävät pylväät ja kaaret. Voisiko ajatella, että tällaisessa koristeellisten ja koristamattomien pintojen vastakohtaisuudessa vastustuu kristinuskon dualismi, tämän- ja tuonpuoleisen vastakohta

Sarkofagin pohjoispään kuvat: oikealla Lalli surmaa kirveellään piispan, joka syntyy taivaan autuuteen; taivaallista paratiisia symboloi Kristus viinipuu rypälein ja ristinmuotoisin lehdin. Kuoleman hetkellä piispalta putoaa mitra ja sen alta lakki, "hytyri", jonka Lalli ottaa ja painaa päähänsä. Viereisessä kuvassa nähdään kirveskätinen ja lihava Lalli, joka kerskaa vaimolleen / äidilleen surmannensa Henrikin, mutta menettää päänahkansa ottaessaan piispan lakin päästään. Henrik oli tehnyt ensimmäisen ihmeensä. Valokuvannut Markku Haverinen 2000. Kansallismuseon arkisto, dia 10647.

Itse käsittely on muutoinkin idealistista. Pyhimys ja hänen seurueensa esiintyvät juhlallisina kulkueina, joiden liikettä pitkät, kauniisti laskeutuvat vaatteet rytmittävät; kyseessä on jumalanpalvelusmenojen seremoniallinen kauneus ja juhlavuus, sanoisinko *andante festivo*. Pyhimyksellä ei ole jalkoja, ei hänen seuralaisillaankaan, on vain juhlava rytminen liike. Siihen sopivat erinomaisesti piispan ja pappien seremonia-asut, sillä niissä elää perinteinä bysantilainen hovipuku, sellaisena kuin näemme sen vaikkapa Ravennan kuuluisissa 500-luvun kirkkomosaiikeissa.

Henkilöiden kirkollinen arvo ja merkitys näkyy heidän koostaan: Lalli on paljon lyhempi kuin Henrik. Henrik on myös pitempi kuin hänen pappinsa tai munkkinsa, mutta nämäkin katsovat Lallia alaviistoon. Henrik on näissä kuvissa *Suomen kirkon* pyhimys: siksi kuningas Eerik ja hänen seuralaisensa notkistavat kunnioittavasti polvensa, kun ottavat ylväältä Henrikiltä jäähyväiset ja palaavat Ruotsiin.

Kuvien jäsenyksissä ja henkilöiden piirteissä näkyy maallisen ja taivaallisen ero. Eerik IX ja hänen soturinsa, *viikarinsa*, saapuvat ase kädessä omalla laivallaan, Henrik taas omallaan, eikä hänen seurueellaan ole aseita, lukuun ottamatta hengen asetta, ristisauvaa, jonka eräs diakoni(?) kohottaa, kun laiva laskee rantaan. Eerikin laivassa liehuu viirien ohella Ruotsin lippu, "Tre kronor", kun taas "pakanalliset" suomalaiset liehuttavat lohikäärmeleppua, sillä lohikäärme oli kaiken pahuuden symboli. Dualismi näkyy siinäkin, että taistelukohtaus erotetaan selvästi "pakanoiden" kastamisesta. Nämä osoittavat pahuutensa piirteilläänkin: Lalli on leveänäinen ja pyöreävätsäinen sen inho-realismien mukaisesti, jolla taide alkoi myöhäiskeskiajalla syntistä ihmistä kuvata. Ja kun Henrik kastaa taistelussa hävinneitä suomalaisia, hän ei nöyryntynyt voitettua kastevedellä valele, vaan heittää kasteveden hänen päälleen.

Koristelaatoista näkyy selvästi, ettei tavoitteena ollut maailman reaalin, vaan symbolinen kuvaaminen. Näin teki kristillinen taide jo vanhastaan. Sen vuoksi ei merkinnyt mitään, vaikka rakennukset piirrettiin perspektiiviltään virheellisesti. Italian renessanssissa perspektiivi oli kyllä jo keksitty, niin että siellä maailmaa kuvattiin tämän kannalta oikein, uudella kyvyllä jopa keikaillen; perspektiivi oli maailmaan kääntyneen taiteen keksintö. Henrikin sarkofagissa ei renessanssin uusi taide kuitenkaan juuri kuvastu. Poikkeuksena on se pylvään päähän kuvattu alaston soturi, jolla on aseena keihäs ja kilpi. Se tuo mieleen renessanssin alastomat sankarit, vaikkapa Donatellon Davidin, mutta kun se seisoo suomalaisten puolella, kyseessä ei voine olla kristillinen sankari. Matti Klinge on otaksunut sitä Roland-patsaaksi. Jos otaksuma on oikea, Rolandilta on riisuttu hänen ritarinvarusteensa. Rennessanssin vaikutus näkyy luultavasti myös kulumia täyttävissä figureissa, vaikka niiden lohikäärme- tai sfinksiaiheet ovatkin gotiikan suosimia taruhirviöitä.

Oikeanpuoleisessa sivuseinässä kuvataan Henrikin hautaus: Kulkuetta johtaa ristisauvaa kantava diakoni, jäljessään neljä diakonia, jotka kantavat piispan ruumista paareilla Topoisten talon kammioista eli aitasta Nousiaisten kirkkoon. Juhlalliseen kulkueeseen kuuluu lisäksi viisi saattajaa, joukossa kaksi tai kolme päänsä peittänyttä naista. Topoisten talo ja kammio sekä Nousiaisten kirkko on esitetty goottilaisina ideaalikuvinä. Viereisessä kohtauksessa piispan ruumis, sekin ideaalisesti kirkollisessa virkapuvussaan, lasketaan kuvaseinäiseen sarkofagiin. Valokuvannut Markku Haverinen 2000. Kansallismuseon arkisto, dia 10643.

Useassa laatassa on kuvattuna saman tapahtuman kaksi vaihetta. Uskonollisessa taiteessa se ei ollut virhe, koska kyseessä oli tapahtuman idea, ei sen realisuus. Peräkkäisyyksien rinnastamisesta ei ollut keskiajan hartaalle uskavaiselle mitään haittaa eikä ole nykyajan katsojallekaan.

Jokainen kulttuurihistoriaa hiukankin tunteva näkee heti, ettei Henrikin elämän ja ihmeiden kuvaus ole, eikä pyrikään olemaan historian kuvitusta, vaikka siinä esitetään 1150-luvulla tapahtunutta. Sillä se, mitä esitetään, esitetään 1400-luvun alun maailmassa: ei ristiretkeläisten ledungilaivoissa ollut keulavarustusta, ja vaikka laivoja 1100-luvulla soudettiin, sarkofagin laivoista puuttuvat aivot. Eivätkä suomalaiset ampuneet ristiretkeläisiä tukeilla, kuten sarkofagissa kuvataan, sillä Euroopassa tykkejä alettiin käyttää vasta 1300-luvun puolella. Muutkin aseet ja varusteet ovat 1400-luvun eurooppalaisia muotoja, eivät välttämättä Suomessa tunnettuja. Kuvien kirkot ovat nekin gotiikan kirkkojen ideaalikuvinä, eivät suomalaista 1100-luvun todellisuutta. Samaa voidaan sanoa siitä nunnasta, jonka näemme Henrikin laivassa, Eerikin ja Henrikin jäähyväiskohtauksessa sekä Henrikin hautauksessa. Nanna kuului tuskin Henrikin seurueeseen 1150-luvulla, mutta kuvastanee Maunu Tavastin kirkkopoliitikkaa. Siihenhän kuului naisten aseman kirkollinen parantaminen, kuten Naantalın birgittalaisluostarin perustaminen osoittaa. Samaa osoittaa Pyhän Birgitan alttari, jonka Maunu perusti Turun tuomiokirkkoon.

Sarkofagin kansilaatta. Sarkofagin upeaa kantta hallitsee Henrik, Henrik pyhimyksenä. Näemme siinä hänet piispallisessa komeudessaan, Kalevi Pöykön mukaan samalla kertaa sekä taivaassa seisovana että haudassa lepäävänä. Haudan lepoon viittaa pyhimyksen pääntakainen tyyny, mutta ympäröivää koristelua ei voi ajatella vaakasentiksi; kuvan tornien ja muiden pyhimysten täytyy olla pystyjä. Henrikiä ympäröivät näiden tornien, pylväiden ja patsaiden korkea goottilainen rikkaus, viivojen ja rakenteiden monikerroksinen urkumusiiikki. Katsokaamme sitä lähemmin, oppainamme kirkkotekstiilien tuntija Päikki Priha ja taidehistorioitsijat Rune Norberg ja Kalevi Pöykkö.

Sarkofagin kansilaatta esittää Henrik-piispaa vainajana kirkollisessa juhla-asussaan; kyseessä on 1400-luvun keskieuropalainen ideaalikuvinä. Valokuvasta ilmenee myös, ettei Elias Brennerin piirros, kuva 3, ole kaikilta piirteiltään aivan tarkka. Kuvan yksityiskohtia selvitetään tekstissä. Kuva Kalevi Pöykön artikkelista Pyhä Henrik taiteessa sivulla 412 teoksessa SATAKUNTA. Kotiseutututkimuksia XXII.

Ylinnä näemme Kristuksen maailman valtiaana, oikea käsi siunaukseen kohotettuna, vasemmassa kädessä hallitsijan tunnus, maapallovaltikka, allaan lehväristi, vierellään pyhää savua suitsuttavat piispat; näiden arvoa osoittavat mitrapäähineet. Kansilaatassa hiukan alempana ja sivummalla on kaksi ihmishahmoa, luultavasti Vanhaa Testamenttia edustavia profeettoja; heitä ei ole yksilöity eikä heidän tunnusnauhoissaan ole sanoja. Sen jälkeen laskeudutaan kristillisissä hierarkioissa kaksi kerrosta alemmaksi. Pyhimyksen olkapäiden tasolle on kuvattu neljä apostolia, pyhimyksen oikealle puolel, mutta katsojan näkökulmasta vasemmalle Pietari ja Paavali, pyhimyksen vasemmalle puolelle Andreas ja Johannes. Pietarin tunnustaa taivaan valtakunnan avaimesta, Naavaliin miekasta, jolla hänen Rooman kansalaisensa merkitsevät, Andreaan vinorististä, johon hänet nautittiin ja Johanneksen lempeästä nuorukaishahmostaan.

Kun laskeudumme jälleen alemmaksi, näemme neljä pyhimystä. Oikealla, katsojan näkökulmasta vasemmalla on kaksi kuningaspyhimystä, nimittäin Norjan Pyhä Olavi ja Ruotsin Eerik IX Pyhä, vasemmalla kaksi Henrikiin verrattavaa ruotsalaista maakuntapyhimystä, piispat Pyhä Sigfrid, Göötanmaan apostoli, ja Pyhä Eskil, Södermanlannin pyhimys. Pyhän Sigfridin attributtina on piispanhiipan lisäksi kirja, Eskil tunnetaan piispanhiipasta ja kahdesta kivistä, joita hän kantaa tunnuksenaan; hänet kivitettiin. Alinna oikealla nähdään pyhimysparina Pyhä Margareta, lohikäärmeen voittaja, ja Aleksandrian Pyhä Katarina, filosofien kääntäjä, molemmat antiikin pyhimyksiä ja molemmat hyvin suosittuja myös Pohjoismaissa. Henrikin vasemmalla puolel on kuvattu Skövdén Pyhä Elina, miekan ja kirjan kantaja, sekä pyhiinvaeltajan asussa Pyhä Birgitta, oikeassa kädessä rengasristisauva, vasemmassa rukousnauha sekä oppineisuuden merkkinä kirja. Rune Norberg korostaa, että kansilaatan pyhimyskuvia hallitsee selvä teologinen ajattelu. Pohjoismaisissa pyhimyksistä on valittu toisaalta pyhimyskunninkaat, toisaalta Henrikiin lähinnä rinnastuvat maakunnalliset pyhimykset sekä suosittummat naispyhimykset.

Lopuksi itse Henrik, jonka piispallista vaatetusta esittelen Päikki Prihan tutkimuksen mukaan. Hänet esitetään piispallisessa loistossaan, taivaallisen symboliikan ympäröimänä. Pyhimyksellä on päänsään upeasti koristeltu, taivaallinen kyynnöksen kirjottu korkea päähine, *mitra*. Mitra, alun perin paavin päähine, oli 1100-luvulta lähtien myös piispojen tunnus. Piispan soikeat kasvot ovat parrattomat, melkein kuin nuorukaisen, mutta otsan rypyt todistavat mietiskelystä, eikä kapea suu ole maallisia nautintoja varten. Silmäluomien ja kulmakarrien rytmikään alta pyhimys katsoo tuonpuoleisesta ja tuonpuoleiseen. Hänen päänsä lepää köyhönteinisenlaisella tupsukelmalla tyynyllä, josta näkyy alapuolella kaksi enkeliä heiluttaa taivaallista suitsutusastiaa. Enkelisommitelmalla on juurensa varhaisbysanttilaisessa taiteessa, sen sepelristiä kannattavassa enkelparissa. Motiivi palautuu esikristillisen antiikin Nike-kuviin, joissa siivekkäät voitonjumalattaret kantavat seppelettä, antiikin voitonymbolia. Pyhimyksen kaulassa näkyy hartioiden peittävä kaulaliina, *amicus*, jossa oli kauniisti dirjailtu kaula, *parura*. Päällimmäisenä valtalonverhona piispalla on upeasta kankaasta valmistettu *dalmatica*, josta laulettiä ja jalkovaiheiset koristenauhat. Piispan asuun kuuluivat myös käsiineet sekä etusormessa kannettu sormus, *annulus*. Arvonmerkinä piispalla oli lisäksi kierukkapäinen paimensauva, merkinä hänen tehtävästään. Piispan jaloissa makaa hänen surmaajansa Lalli, kädessään kirves. Asekirveet olivat Suomessa ristiretkiajalla harvinaisia. On sattunut, että eräs Suomen hienoimmista ristiretkiajan asekirveistä on löydetty juuri Köyliön Saaren C-kalmistosta, jota on arveltu "Lallin" kalmistoksi.

Muut kuva-aiheet. Sarkofagin seinä kierteävät koristelaatat kertovat Henrikin tulosta Suomeen, hänen toiminnastaan, hänen surmastaan ja ihmeistä, joita hänen kerrotaan tehneen kuolemansa jälkeen. Ensimmäisessä kuvassa nähdään kuningas Eerik ja piispa Henrik saapumassa kahdella laivalla Suomen rannikolle, jossa "pakanalliset" suomalaiset heitä taistoon valmiina odottavat; kuva on symbolinen, sillä laivoja on täytynyt olla paljon enemmän, jotta voitiin kuvata ristiretkeläiset ja suomalaiset taistelevat, alympana Henrik kastaa voitettuja suomalaisia. Kolmannessa kuvassa Eerik ja hänen seuralaisensa ottavat Henrikiltä kunnioittavasti jäähyväiset. Neljännessä kuvassa Lalli surmaa kirveellään alakynteeseen jääneen miehen, Juhani Rinteen mukaan ristisotilaan, mistä syystä piispa rinnakkaiskuvassa julistaa Lallin kirkonkiroukseen. Sarkofagin päänpuoleisessa päädyssä aiheena on piispan surma Köyliönjärven jäällä ja surmasta Lallille koitunut rangaistus, päänahan irtoaminen, pyhimyksen ihmeistä ensimmäinen.

Sarkofagin toisella sivulla kuvataan ensin piispan ruumissaattoa Topoisten talosta Nousiaisten kirkkoon; taustalla näkyy Topoisten talo ja aitta, vasemmalla Nousiaisten kirkko. Toisessa kuvassa Henrik asetetaan hautaansa. Seuraavassa kaksiosaisessa kohtauksessa kuolleen lapsen vanhemmat huutavat avuksi Henrikiä, joka herättää lapsen eloon; kyseessä on joko Nousiaisten Kaisaly tai Vehmaan ihme. Neljännessä kuvassa nähdään, miten sokea ja vammautunut jalkoistaan lähtenyt joutuu kaksikuvaista levyä. Toisessa on näyttämönä Länsi-Göötanmaan Sandhemin pappila, jossa - Juhani Rinteen mukaan - Suomen piispan palvelija Gudmund nostaa maljan Henrikille. Sandhemin pappi epäilee kuitenkin maljan kohdeta, sairastuu epäilyksessään, mutta katu ja parantuu Henrikin avulla. Viereisessä kuvassa on kaksi kokemakeläistä hylkepyytäjää joutunut merihätään, mutta pelastuvat vaikkapaan Henrikiltä avuksi.

Ihmeet noudattavat Henrikin legenda, mutta kuvista puuttuvat Sastamalan ja Kyrön ihmeet, luultavasti tilanpuutteen vuoksi. Niistä puuttuu myös erään fransiskaanimunkin kokema ihme, joka onkin kaiketi sekundaarinen, sillä se kertoo ajasta, jolloin Turkuun oli jo perustettu dominikaaniluostari, mutta kilpaileva fransiskaanimonasteri teki tänne vasta tuloaan. Kaikkiaan voi sanoa, että sarkofagin kuvat ovat Suomen keskiajan kulttuurihistorian aarre, joka ansaitsisi yksityiskohtaisemman tutkimuksen, todellisen monografiin.

Oikeanpuoleisessa sivuseinässä on hautauksen lisäksi esitetty kaksi ihmettä: kaksoiskuussa oikealla nähdään sureva aviopari kuolleen lapsensa vieressä. Viereisessä kuvassa he huutavat avuksi Pyhää Henrikiä, joka tähtitaivaastaan herättää kuolleen lapsen henkiin; tämä kurkottaa Kristus-viinipuun rypäleisiin. Ylinnä suippokaaren alla näkyvät ristiniemuksen ympäröimät Kristuksen kasvot. Kyseessä on joko Vehmaan tai Nousiaisten Kaisalan ihme. Viereinen kuva esittää Köyliön toisen ihmeen: sokea Lähteen kylän mies löytää keväiseltä jäänpalalta piispa Henrikin sormen ja sormuksen, jonka vieressä korppi raakkui, ja saa niiden avulla näkönsä takaisin; sormi oli katkennut Lallin kirveeniskussa. Valokuvannut Markku Haverinen 2000. Kansallismuseon arkisto, dia 10641.

Sarkofagin ovilevyn ihmeet: vasemmalla kohtaus Sandhemin pappilasta Länsi-Göötanmaalta. Pöydässä istuvat pitäjän pappi ja (Suomen) piispan (Folkvinuksen) palvelija, joka nostaa maljan Henrikille. Pappi epäilee maljan aiheellisuutta eli Henrikin pyhyyttä, mutta rangaistukseksi sairastuu. Pyydettyään palvelijan opastamana apua Henrikiltä hän kuitenkin paranee kohtauksestaan. Pöytää peittää liina, jolla näkyy olut- tai viiniastianakin sekä kaksi lautasta ja kaksi veistä; haarukoita ei Pohjoismaissa vielä tunnettu. Rinnakkaiskuvassa nähdään kokemäkeläisiä hylkeenpyytäjiä merihädässä; laiva, jossa on sotailaivan keulavarustus, on uppoamassa. Silloin kalastajat rukoilevat pyhimystä, joka karkottaa kaksi paholaista, niin että hylkimiehet pelastuvat. Kuva on tietysti kuvitelu: ei hylkeitä pyydetty avomereltä, vaan jäältä. Kuvan taustana on kuitenkin se tosiasia, että kokemäkeläiset kävivät hylkeenpyynnissä 1100-luvun puolimaissa. Valokuvannut Markku Haverinen 2000. Kansallismuseon arkisto, dia 10645.

Kirkollisen tradition mukaan Lallin murha-aseena oli kirves, tappara. Tapparat palautuvat skandinaaviseen aseistukseen ja ovat ristiretkien haudoissa melko harvinaisia. Niitä tunnetaan Köyliön Saaren C-kalmistosta, ns. "Lallin kalmistosta" kuitenkin kolme. Kalmiston rikkaimmasta miehenhaudasta löydetty on koristeltu taidokkain hopealankaupotuksin, aiheina akantusköynnökset, palmetit, silmukanauhat ja rengasristi. Koristelu on täysin kristillistä, ajalta noin 1050 – 1150. Kirves v o i s i siis olla Lallin, mutta mahdollisuutta on mahdoton todistaa. Voimme todeta vain, että kirveskätinen Lalli olisi hyvin sopinut Köyliön Saaren kartanon isännäksi. Kuvassa kyseinen tappara Nils Clevén, 1978, mukaan. Museoviraston kokoelmat.

* * *